

LA TOPONÍMIA IL·LICITANA A MITJAN SEGLE XIX: EL “PLANO GEOMÉTRICO DE LA VILLA DE ELCHE” DE JOSEP GONZÁLEZ (1849)

Joan CASTAÑO
Gabriel SANSANO
Universitat d'Alacant

Com a conseqüència de la Reial Orde del 25 de juliol de 1846, que obligava als ajuntaments a la realització dels seus respectius plànols geomètrics, l'Ajuntament d'Elx encarregà l'execució d'aquest al mestre d'obres titular de la vila Josep González, atès que la ciutat no disposava de cap arquitecte. Dos anys després, l'octubre de 1849, el mestre d'obres acabà la realització del primer plànol geomètric de la ciutat, és a dir, el primer plànol modern i exacte que es feia d'Elx, amb abundant informació sobre com era l'urbs a mitjan segle XIX¹.

El plànol, de 69 x 97'5 cm., traçat amb tinta, fet a escala 1:1.250, es conserva avui dia, emmarcat, en el despatx de l'alcalde d'Elx. En la realització final d'aquest plànol, Josep González inclogué l'inventari del nom de tots els carrers, places i edificis existents a la vila en aquell moment, uns cent cinquanta. És aquest document el que ens ha servit de base per redactar la nostra comunicació al XVII Col·loqui d'Onomàstica, i en la qual fem una breu classificació i descripció dels topònims que hi apareixen.

1 Aquells lectors que estiguen interessats en el tema poden consultar l'article de Gaspar Jaén i Urban *El plànol geomètric d'Elx del 1849, Festa d'Elx*, 43 (Elx 1991), pp. 123-131, on es reproduceix l'esmentat plànol.

I. Els elements urbans designats en el plànol

González assenyala un conjunt de cent cinquanta-cinc elements que podríem agrupar de la manera següent:

edificis	entrades i eixides de la vila
carrers i passeigs	monuments
places i replacetes	partidors d'aigua
fonts	fil·ls d'aigua (sèquies)
rambles	camins
altres espais: pòrtics, abeuradors, terres de conreu, etc.	

Quan es parla de la rambla, fa referència al llit del riu Vinalopó que, fins a la construcció del Pont Vell a mitjans del segle XVIII, limitava la ciutat per la banda de ponent.

II. Classificació i breu descripció dels topònims

II.1.- Topònims que generen el seu nom a partir d'algun edifici:

II.1.1.- Edificis religiosos

a) Esglésies: Parròquia de Santa Maria, parròquia del Salvador, parròquia de Sant Joan Baptista, eren les tres que existien en aquell moment i estaven situades a la Vila les dues primeres, i al Raval la tercera².

b) Convents: Convent de Nostra Senyora de la Mercè, de l'Orde de Mercedaris, en aquest moment ja ex-convent per la seua desamortització el 1836. El 1853 serà ocupat per les monges de l'Encarnació.

Convent de les monges de l'Encarnació, monges clarisses. Era l'únic convent habitat a l'època a la ciutat. El 1853, degut a uns forts aiguats que afectaren greument l'edifici, l'Orde permutà els terrenys que ocupava el Convent pels de l'ex-convent de la Mercè. Anys després, en el solar de l'edifici de l'Encarnació l'ajuntament construí la Glorieta.

Convent de Sant Josep i Tercera Orde (Sant Hospital). Era un convent de franciscans i fou desamortitzat el 1836, i a partir del 1841 va ser destinat a hospital, i més tard, també fou asil. Fou aquest edifici el que donà origen al Raval o Barri de Santa Teresa.

Ermites: ermita de Sant Sebastià, situada en el carrer Major de la Vila, a la vora de l'antic Hospital de la Caritat i pròxima a l'església de Santa Maria.

Ermita on comença l'exercici de *Via Crucis*. No en tenim referències, però per la seua ubicació en el plànol pot tractar-se de la capella de l'Orde Tercera o una de

2 Sobre aquestes *vid.* la nostra comunicació en aquest mateix col·loqui "La toponímia urbana il·licitana en la sarsuela 'Una sublevació en Jauja' (1896)". En aqueix text també tractem sobre alguns dels topònims recollits en la present comunicació i oferim algunes referències bibliogràfiques al respecte.

molt pròxima, atès que encara avui dia, davant de l'esglèsia de Sant Josep, es conserven alguns dels pilars que decorats amb rajoles servien per a l'esmentat exercici religiós.

II.1.2.- Edificis civils, militars i d'ús públic

Llonja i Casa consistorial: Edifici noble de mitjans del segle XV, construït sobre la muralla i que conté encara avui una de les antigues portes de la Vila. Des de la seua construcció ha sigut seu del Consell municipal. Està situat entre la plaça de Baix i la plaça de Dalt o de la Fruita.

Llonja i casa de l'antic ajuntament del Raval: seu del Consell del raval o antiga moreria que des de l'expulsió dels moriscs fins al 1835, funcionà independentment de la Vila.

Peixcateria: edifici construït a partir d'una proposta municipal realitzada en l'any 1841 per a la venda pública de peix en la plaça de sant Jaume. Anteriorment estigué situada en un carrer pròxim, a la banda sud de la Corredora, que a partir del trasllat prengué el nom de carrer de la Peixcateria vella.

Molí del Retor; Molí de Sant Jaume, situat en l'esmentada plaça de sant Jaume, on fins 1812 s'alçava l'ermita d'igual advocació;

Molí de Tras-palau: pren el seu nom per la seua ubicació pròxima al Palau d'Altamira

Palau del Bisbe: edifici situat en la pujadeta de sant Jeroni, construït en 1779 pel bisbe d'Oriola, Josep Tormo de Julià, i convertit en seu bisbal en els períodes de temps que el prelat passava a Elx. Fou alçat sobre dues cases de l'anomenat Vincle del doctor Caro o Béns de la Mare de Déu d'Elx i posteriorment es convertí en la casa rectoral de l'església de Santa Maria.

Calaforra: En el seu origen era una torre àrab que formava part de la porta de la muralla de la ciutat per llevant, tot i que l'edifici que es conserva avui dia és del segle XIV.

Palau del comte d'Altamira: L'edifici actual és de mitjans del segle XVI i, situat a la vora del llit del riu, tancava la muralla de la ciutat pel nord.

Quarter de cavalleria: Edifici construït a les darreries del segle XVII a l'altra vora del riu, en el camí d'eixida cap a Oriola.

II. 2. Carrers, places i replacetes

II.2.1. D'origen religiós. Són uns cinquanta i no tots ells són hagiotopònims com es podrà veure a continuació.

Carrer de Sant Agatàngel, de Sant Francesc Xavier, de Sant Vicent, de Santa Llúcia, de Sant Jeroni, replaceta de Santa Isabel, carrers de Nostra Senyora de l'Assumpció (dos carrers, un en la Vila i altre en el raval), de Sant Pere, de les Ànimes, replaceta de Santa Bàrbara, de Sant Jaume, de Nostra Señora del Carme, de Sant Miquel, de Nostra Senyora dels Desemparats, de Sant Isidre, de Santa Bàrbara, dels Sants de la Pedra, de Sant Joaquim, de Nostra Senyora del Remei, de l'Àngel de la Guarda, Nou de Sant Antoni, de Sant Jordi, Racó de Sant Jordi, Nostra

Señora de la Llet, Barri de Sant Jeroni, Nostra Senyora de la Soledat, de Sant Roc, de Sant Pasqual, Nostra Senyora del Roser, raval de Santa Teresa, carrer de Santa Anna, de Sant Josep, de la Verònica, de Santa Teresa, de Sant Antoni.

II.2.2.-Prenen el nom d'alguna construcció o element preexistent. Plaça i passeig de la Mercè, referides al convent mercedari de Santa Llúcia; replaceta del Salvador, carrer del Salvador i de la Porta Xiquica (xicoteta) del Salvador, envolten l'església del mateix nom; plaça de Sant Joan i replaceta de Sant Joan, prenen el nom de l'església de la mateixa advocació; cases de la Torre, grup de cases situades a ponent de la ciutat, a l'atra banda del riu i fora del Raval de Santa Teresa, on hi havia una antiga torre vigia, avui desapareguda, però que ha donat nom a l'actual carrer de la Torre.

Carrer de l'Aurora, que fa referència a l'ermita de la Divina Aurora de Nostra Senyora també coneguda com ermita dels Àngels o de Sant Jordi, que s'alçava en aquest lloc.

Carrer de les Monges, situat a la vora del convent de l'Encarnació i avui dia desaparegut.

Carrer de l'Almòrida, que donava accés a l'antic barri jueu.

Carrer Abadia, on estava situada la casa rectoral de l'església de Sant Joan Baptista.

Carrer dels Gitanos.

La Creu del camí d'Oriola, creu medieval feta en pedra que assenyalava l'eixida de la ciutat cap a Oriola. N'existia una altra semblant —que encara es conserva en el seu emplaçament original— en el camí d'Alacant, concretament en l'anomenat hort de la Creu.

II.2.3.- Fan referència a l'estructura urbana

És curiós d'observar ací l'existència d'alguns barris de la ciutat construïts per mig de l'urbanització de terres de conreu, generalment horts de palmeres, i que prenen el nom del propietari o propietaris d'aquestes.

Barri del Clero, Barri de Saravia, Barri de Sant Jeroni; Cases de la Maredéu, denominades així per ser un conjunt de cases ubicades entre l'església de Santa Maria i el Palau d'Altamira i que eren "propietat" de la Mare de Déu de l'Assumpció, patrona d'Elx, per pertànyer a l'esmentat Vinclé del doctor Caro.

Raval de Sant Joan, es denomina així l'antiga moreria que pren el seu nom actual de l'església de la mateixa advocació situada a uns cent metres de l'entrada del barri i que antigament era una mesquita.

Raval de Santa Teresa, és el primer barri que es contruí a la vora de ponent del riu, i té el seu origen en la fundació del convent de franciscans de Sant Josep. El barri conegué una major expansió a partir de la segona meitat del segle XVIII, moment de la construcció del pont de Santa Teresa, el qual, a començament del segle XX i amb la construcció del segon pont sobre el riu, el pont de Canalejas, perdé el seu

nom antic i passà denominar-se popularment pont vell, en referència al pont nou, al qual ningú no ha dit mai “de Canalejas”.

II.2.4.- Indiquen vies de comunicació.

Aquests topònims, a diferència dels carrers i places, indiquen la procedència o la destinació on arriben, prescindint d'altres topònims més pròxims.

Porta d'Alacant, Porta d'Oriola, Porta del Raval de Sant Joan, Porta de l'Almòrida; Camí d'Alacant, de Santa Pola, Vell de Guardamar, Nou de Guardamar, de Catral, de València, d'Asp; baixada a l'Hort de Gil, a la Rambla, al Pont (es tracta del de Santa Teresa), portes i eixida a les tafulles (fanecades de terra), portes de les rambles.

Eixida als Horts i Molins, denominació genèrica d'una partida rural d'Elx on s'emmarquen els horts de palmeres i molins de la sèquia major pròxims a la ciutat.

II.2.5.- Indiquen algun ofici

Carrer de Filadors, pròxim al Palau dels Altamira on es concentraven els filadors o fabricants artesanals de fil d'espart i cànem, utilitzats en la indústria espartenyera.

II.2.6.- Fan referència a algun element rural o agrícola.

Carrer dels arbres, de la Figuera, de l'Olivereta.

II.2.7.- Indiquen la seua importància o la seua morfologia.

Carrer Major, Major del Raval de Sant Joan, Major del Raval de Santa Teresa, Plaça Major, Plaça Major del Raval, Plaça Nova, carrer Ample, Fondo, de Baix, Filet de Fora, Empedrat.

II.2.8.- Prenen el seu nom d'elements d'ús comunitari que hi existeixen.

Carrer Solars, de l'Aljub, del Forn, del Forn Fondo, de la Bodega, del Trinquet, de la Fira, la Corredora, de les Carretes, de la Fruita, del Fossar, de l'Ereta Alta, de la Barrera (barrera defensiva medieval), del Pinyó (o molí d'oli), de la Troneta (on es subhastaven les aigües de la sèquia major).

II.2.9.- Prenen el seu nom a partir d'algun antropònim

Pont dels Ortissos, Plaça de Polo, carrer d'Espí, d'Alvado, de Box i Rosario, de Conrado, de Samsó, de Lago, del Comte, d'Uberna.

II.2.10.- Altres.

Carrer de l'Alpuixarra, Rastro, Cortijo, Comissari, Estrella, de la Victòria, de les Barques.

* * *

La classificació dels topònims del plànol realitzat per Josep González en 1849, ens permet conèixer i recuperar la denominació dels llocs, carrers i places de la ciutat d'Elx anteriors a la implantació del costum de dedicar-los a personatges destacats políticament, militarment, socialment, etc. Aquest costum, iniciat en la segona meitat del segle XIX, desplaçà i féu desaparèixer no pocs topònims populars i tradicionals entre els il·licitans.

D'altra banda, el fet de tractar-se d'un plànol on es localitzen aquests topònims urbans facilita la determinació exacta del lloc a què fan referència i dóna llum sobre el seu significat que, a vegades, no resultava massa clar amb la utilització d'altre tipus de documentació.

Ens trobem, doncs, davant d'un testimoni de gran utilitat i d'una excepcional importància per a l'estudi de l'evolució de la toponímia urbana d'Elx. Un document pont entre la toponímia tradicional, d'origen popular, que pot trobar-se reflectida en escrits civils i eclesiàstics dels segles anteriors i la toponímia oficial d'època immediatament posterior on, pràcticament, se suprimiren aquestes denominacions tradicionals. De tota manera, molts d'aquests topònims populars es conservaren en la parla col·loquial de la població com un clar signe d'identitat comunitària i, afortunadament, han estat recuperats —si més no, parcialment— per voluntat de l'ajuntament elxà a partir de l'any 1979.